

DRŽAVA KOJA JE NASTALA I NESTALA U 33 DANA

Zašto Država Slovenaca, Hrvata i Srba nije potrajala dulje i što se događalo u vrijeme dok je postojala

Ivo Goldstein, www.jutarnji.hr, 3. studenog 2018. godine



Dana 29. listopada sazvana je sjednica Hrvatskog sabora na kojoj su razvrgnute sve veze s Austrijom i Ugarskom te je Sabor proglasio Dalmaciju, Hrvatsku i Slavoniju nezavisnom državom

Dana 29. listopada ove godine, proteklo je to no sto godina otkako je u Zagrebu Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba proglasilo Državu Slovenaca, Hrvata i Srba. Ta je država nestala 33 dana poslije, 1. prosinca, ujedinjenjem sa Srbijom.

Često se u javnosti, ponajprije desnoj, naklapa kako je epilog mogao biti drugačiji – kako nije moralo do i do stvaranja Jugoslavije, nego da se mogla stvarati samostalna Hrvatska. U ovom tekstu pokušati prikazati kako je nastala Država SHS i kako je (ili kako nije) funkcionirala. Naposljetku, i kako je sve vodilo ujedinjavanju Hrvatske s tadašnjim austrougarskim zemljama Slovenijom, BiH i Vojvodinom te sa veoma postojećim državama Srbijom (i Crnom Gorom).

Još od početka Prvog svjetskog rata vode i ljudi hrvatske politike smatrali su da u budućnosti valja planirati neku širu integraciju, a ne samostalnu državu. Bili su uvjereni da je Hrvatskoj prioritetno riješiti "prokletstvo maloga broja", odnosno da se u orkanskom nevremenu kakvo se moglo u Europi otkrivati na kraju Prvog svjetskog rata mali hrvatski brod ne može sam održati na površini.

Franjo Supilo, Ante Trumbić, Ivan Meštrović i drugi, shvativši već 1914/15. kakve su talijanske teritorijalne aspiracije na istočnoj obali, dogovorili su u proljeće 1915. sa slovenskim i bosanskohercegovačkim političarima osnivanje Jugoslavenskog odbora. Smatraju i da će se Austro-Ugarska na kraju rata raspasti, a kako bi prešli na stranu pobjednika, Jugoslavenski je odbor sebi kao cilj postavio stvaranje državne zajednice sa Srbijom i Crnom Gorom.

U svibnju 1917. Jugoslavenski klub zastupnika u Carevinskom vijeću u Beču u tzv. Svibanjskom (Majskom) deklaracijom traži ujedinjenje svih zemalja Austro-Ugarske u kojima žive Slovenci, Hrvati i Srbi "u jedno samostalno, od svakoga gospodstva tu ih naroda slobodno i na demokratskoj podlozi osnovano državno tijelo, pod žezlom habsburško-lotarinške dinastije".

Hrvatski su se političari u prethodnim desetljećima jako ugledali na češku. Središnja osoba češkog nacionalnog pokreta bio je tada Tomáš Masaryk. On je zajedno s Edvardom Benešom i slovačkim astronomom i političarom Milanom Štefánikom 1915. u emigraciji osnovao čehoslovačko narodno vijeće i radio je na stvaranju jedinstvene čehoslovačke. Njih trojica i krug oko njih smatrali su logičnim da jezično bliski češi i Slovaci budu ujedinjeni u istoj državi.

Kako se bližio kraj rata, postajalo je sve jasnije da Austro-Ugarska neće opstati. Stoga su se početkom listopada 1918. u

Zagrebu sastali izaslanici Slovenaca, Hrvata i Srba iz austrougarskih zemalja (današnje Slovenije, Hrvatske, BiH i

3

Vojvodine) i osnovali Narodno vijeće (NV), političko predstavništvo tih naroda u Austro-Ugarskoj s programom ujedinjenja svih Slovenaca, Hrvata i Srba u neovisnu i demokratsku državu. Sve su "narodne stranke i grupe" prepustile NV-u da ih zastupa.



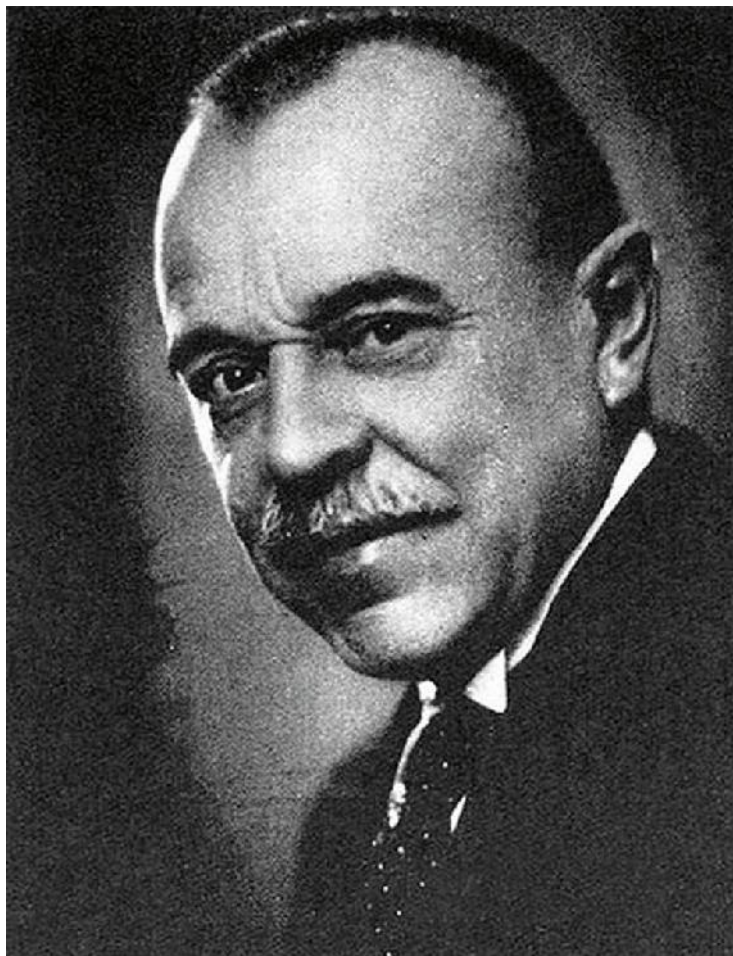
Jedinice 7. pp Dunavske divizije odlaze u kasarne u Ilici nakon sve anog do eka u središtu Zagreba, studeni 1918.

Car Karlo 16. listopada u manifestu "svojim vjernim austrijskim narodima" ponudio je da se Habsburška Monarhija organizira kao "savez slobodnih naroda", odnosno da postane "savezna država u kojoj svako pleme na svojem teritoriju tvori vlastitu državnu zajednicu". No, za takav kompromis bilo je prekasno. Središnji odbor NV-a 19. listopada odbacio je carski proglas te izjavio kako "preuzima u svoje ruke vođenje narodne politike" i zahtijeva "ujedinjenje cjelokupnog našeg naroda Slovenaca, Hrvata i Srba na litavom njegovom etnografskom teritoriju, bez obzira na ma koje pokrajinske i državne granice, u kojima

danas živi – u jednu jedinstvenu potpuno suverenu državu".
Zahtijevalo se i sudjelovanje na budu o j mirovnoj konferenciji.

4

Doga aji su se odvijali vrlo brzo: pošto su 28. listopada esi
proglasili prekid svih državnopravnih veza s Austrijom, za
sutradan, 29. listopada, sazvana je sjednica Hrvatskog sabora.
Na sjednici, na kojoj su bili i predstavnici izvršne vlasti
(Kraljevske hrvatsko-dalmatinsko-slavonske zemaljske vlade),
bilo je egzaltiranih domoljubnih govora, ali i racionalnih analiza
i prijedloga. Naposljetku je Sabor razvrgnuo sve veze s
Austrijom i Ugarskom te proglasio Dalmaciju, Hrvatsku i
Slavoniju nezavisnom državom.



Ante Pavelić, imenjaka i prezimenjaka zloglasnog vođe NDH, kao potpredsjednik Narodnog vijeća optirao je za ujedinjenje s Beogradom

5

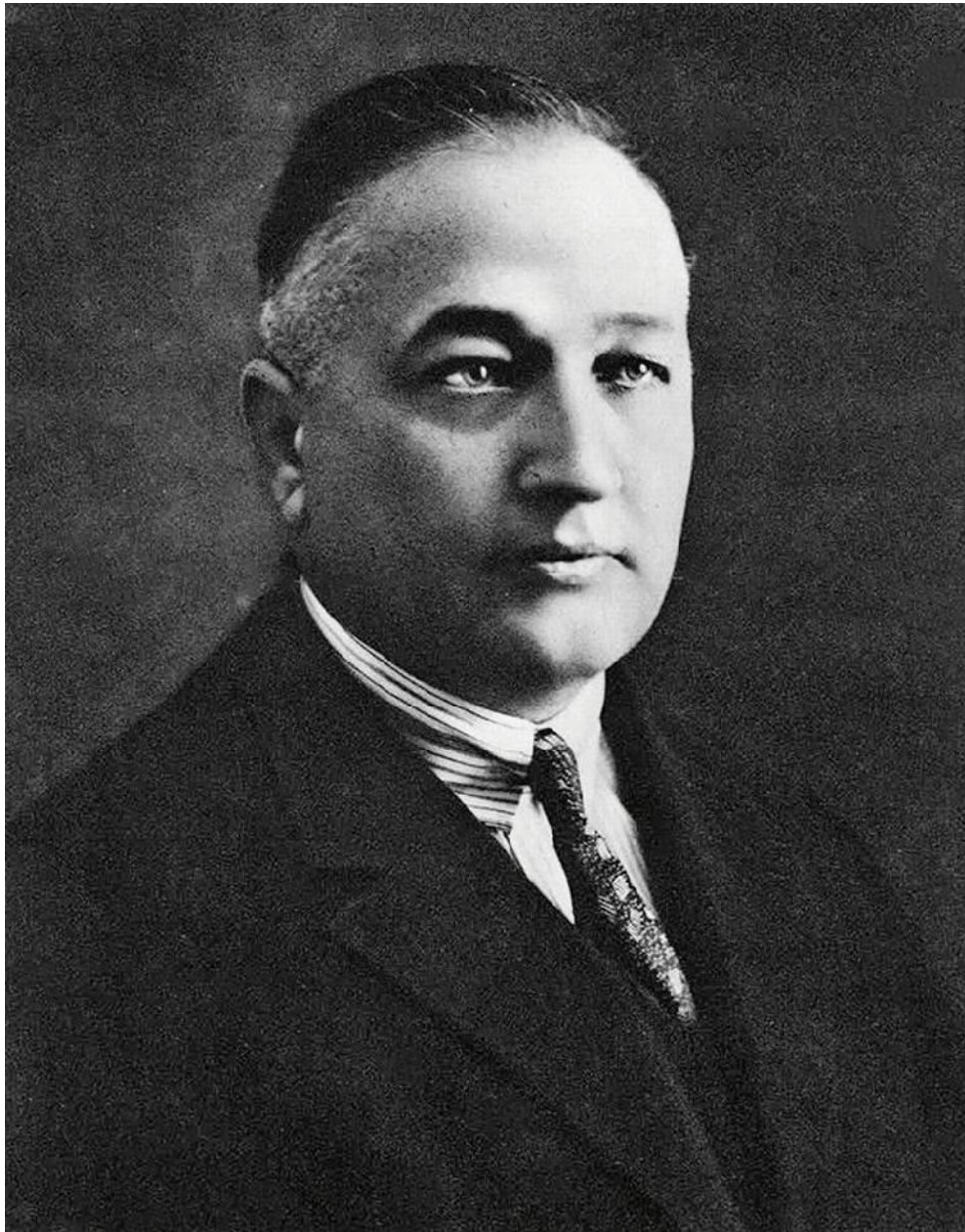
Potom je Sabor priznao NV-u Slovenaca, Hrvata i Srba vrhovnu vlast. Kraljevska zemaljska vlada stavila se u službu Narodnog vijeća, a ono je potvrdilo bana i odjelne predstojnike te osnovalo neke nove odjele. Takvim je slijedom događaja stvorena Država Slovenaca, Hrvata i Srba (Država SHS). Ona je obuhvatila južnoslavenske zemlje unutar bivše Austro-Ugarske – Sloveniju, Hrvatsku, BiH i Vojvodinu. Upravno sjedište bio je Zagreb.

Teoretski, sve su mogući nastupi novoj državi bile na raspolaganju – i da ostane samostalna i da stupi u saveze s drugim državama. Praktički, izbor gotovo i nije bilo. Kako se proglasila bez pokroviteljstva pobjedničkih sila, one je nisu htjele priznati (čak ni SAD, čiji je predsjednik Wilson inzistirao na načelu samoopredjeljenja naroda kao ključnom načelu međunarodnih odnosa).

Na teritorij Države SHS od početka studenoga ulazi talijanska vojska, kao članica savezničke koalicije. Načelno, time se nisu prejedicala trajnija rješenja, ali je bilo jasno da će se ona u budućnosti iznalaziti na temelju stanja na terenu, dakle i na temelju svršenoga čina. Talijani su do sredine studenoga zauzeli Istru, Rijeku, kvarnerske i vešinu dalmatinskih otoka, Zadar i Šibenik i njihovu okolicu (idu ih su dana stigli čak i u Knin!). Kad bi stigli u neki grad ili na otok, talijanski bi zapovjednici rekli da dolaze u ime Antante, da njihova akcija ima samo vojni (oslobodilački), a ne i politički karakter. Čak su priznavali i odbore Narodnog vijeća. Međutim, čim bi se osjetili dovoljno snažni, što je uglavnom bilo vrlo brzo, raspustili bi odbore i proglasili okupaciju, odnosno zauzimanje po pravu osvajača.

Na neke je teritorije Italija polagala pravo prema Londonskom ugovoru iz 1915. godine, ali je grabila i mnogo više, ak i teritorije na kojima je hrvatsko (ponegdje i srpsko, a na sjeverozapadu slovensko) stanovništvo bilo u golemoj ve ini, dok Talijana gotovo nije ni bilo.

6



Anton Korošec, prvi ovjek Narodnog vijeća a nakon ujedinjenja postaje potpredsjednik prve Vlade Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca

U Rijeku je talijanska vojska ušla 4. studenoga, tobože kao dio Antantinih snaga, a sutradan je u grad ušla i srpska vojska. No "ubrzo je na prijevaru srpska vojska udaljena iz grada, u Rijeku 17. studenoga ulaze novi talijanski odredi". Vlast je oduzeta

7

Narodnom vijeću u Državi SHS i predana Talijanskom narodnom vijeću. Talijani su okupirali i Sušak (no u njemu su bile i jedinice drugih saveznika).

Narodno vijeće Države SHS pozvalo je 4. studenoga srpsku vojsku da uđe na njezin teritorij, a za pomoć se obratilo i vrhovnom zapovjedniku saveznih vojski maršalu Fochu. I tako su od 9. studenoga odredi srpske vojske napredovali kroz Hrvatsku, dio je išao kroz Slavoniju prema Zagrebu, dio od Dubrovnika (koji je zauzet 13. studenoga) duž obale.

Istoga toga dana, 13. studenoga, u Zagreb je stigao potpukovnik Dušan Simović (1941. jugoslavenski premijer) kao delegat Vrhovne komande srbijanske vojske pri NV Državi SHS.

Zbog talijanskog presezanja za hrvatskom obalom uznemirenje javnosti bilo je veliko, pa je Split otkrivao dolazak srpske vojske ("Belih orlova") kao "historijski događaj (...) klicanjem i tutnjavom". Kada je 18. studenoga srpska vojska ušla u grad, lokalni list Novo doba, pod velikim je naslovom "Dobro došli, braćo!", na prvoj stranici objavio dobrodošlicu uredništva. Na dočeku je, prema navodima lista, bilo "barem dvadeset hiljada duša" (grad je 1921. imao 25.000, a zajedno sa Solinom, Kaštelima itd. blizu 38.000 stanovnika).

smatrana bezopasnom, na vrhuncu svog puta kroz hrvatske zemlje nemilice je uzimala živote u svim socijalnim, spolnim,

dobnim i etničkim skupinama stanovništva. Po intenzitetu, brzini širenja i posljedicama bila je to jedna od najtežih epidemija u hrvatskoj povijesti (iako mortalitet nije bio tako visok kao kod srednjovjekovnih kužnih zaraza). Procjenjuje se da je tada od gripe oboljelo gotovo 90 % stanovnika Hrvatske od kojih je najmanje 20.000 umrlo. Epidemija gripe pokazala je kako se hrvatsko društvo urušilo – ionako nedovoljan broj liječnika uglavnom je još bio na bojištima. Ograničeni bolnički kapaciteti bili su popunjeni ranjenicima, pa teže oboljeli od gripe nisu mogli biti ni primljeni u bolnice. Uz to, brojni vojnici, bilo u pokretu ili

8

stacionirani u kasarnama, bili su laka meta za razbuktalu epidemiju. Najviše je smrtnih slučajeva bilo među najiscrpljenijima, a to su bili novopristigli srpski vojnici.



Svetozar Pribićević . I drugi potpredsjednik Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba zagovarao je povezivanje s Kraljevinom Srbijom

9

U ovim prijelomnim tjednima, od listopada do prosinca, Hrvatsku je pogodila epidemija španjolske gripe. Iako je u potku Sve u svemu, u Prvom svjetskom ratu poginulo je oko 137.000 vojnika iz Hrvatske, a još oko 109.000 stanovnika, uglavnom civila, umrlo je od bolesti i gladi (za usporedbu,

tijekom Drugoga svjetskog rata stradalo je ukupno 299.000 hrvatskih građana).

Kako su ratne godine prolazile, tako je hrane bilo sve manje. Potkraj rata sve se više gladovalo, a na jesen 1918. u nekim je područjima, pogotovo u Dalmatinskoj zagori i Hercegovini, glad dosegla vrhunac. Slala se pomoć, ali su pšenicu koja je krenula iz Zagreba u Dalmaciju opljačkali dezerteri, a drugu je u Rijeci preuzela već pristigla talijanska vojska.

Država SHS jedva je funkcionirala – telefonske veze bile su vrlo loše, gotovo u prekidu. Zemaljska vlada za Dalmaciju (sa sjedištem u Splitu) oglasima u novinama molila je osobe koje putuju u druge dijelove Dalmacije da prenesu službene spise.

Novo se ni nove vlasti nisu najbolje snalazile. Naime, u mnogim su naseljima i gradovima izbile žestoke polemike i svađe oko toga tko će biti u mjesne odbore, dakle organe vlasti na toj razini. Kad se "domaći" ljudi nisu mogli dogovoriti, morao je presuditi Zagreb. A Narodno vijeće SHS dalo je naputak mjesnim odborima da njihovi članovi mogu biti samo Srbi, Hrvati, Slovenci te ostali Slaveni, ali Nijemci i Mađari nikako. Članovi odbora, prema toj preporuci, trebaju biti svakako na elnik, bilježnik, svećenik i učitelj i članovi dotadašnjih općinskih vijeća ako su "narodni ljudi". Ta nova vrsta "podobnosti" bila je i izvor novih nesporazuma i nevolja.

Bilo je to doba beznačajnog ogorčenja, ali i buntovnih raspoloženja. Pojavili su se i oni koji su tražili posve nove izlaze i rješenja iz naizgled bezizlazne situacije. Tek su poneki čuli da se u dalekoj Rusiji formirala vlast "radnika i seljaka". Saznanje da negdje postoji takva vlast utjecalo je, posebno u slavenskim zemljama Austro-Ugarske, na podizanje samosvijesti najširih slojeva o

10

njihovoj važnosti u društvu i na njihovu želju da se sruši država u kojoj su oni bili tek pijuni u igri neodgovornih elita. No to veliko nezadovoljstvo, ni u Hrvatskoj ni u drugim zemljama,

naj eš e nije bilo povezano s jasnim predodžbama o tome ime bi trebalo zamijeniti dotadašnje stanje, pa utjecaj Oktobarske revolucije na zbivanja ne treba prenaglašavati.



Narodno vijeće. Vode i ljudi hrvatske politike smatrali su da valja planirati neku širu integraciju, a ne samostalnu državu. Bili su uvjereni da je Hrvatskoj prioritetno riješiti "prokletstvo maloga broja"

Kako se približavao kraj rata, u sjevernim dijelovima Hrvatske pojavio se "zeleni kadar" – naoružane skupine što ih uglavnom čine dezerteri iz austrougarske vojske (bilo je tu pripadnika raznih naroda koji su se s fronte vraćali kućama), ali i siromašni seljaci. Ponajviše napadaju i pljačkaju veleposjednike, trgovce, lihvarke, esto i iz osвете. Učestale su pljačke i uništavanje trgovina i imovine praktički po cijeloj sjevernoj Hrvatskoj, na širokom potezu od Iloka do Slunja. Primjerice, 3. studenoga u Iloku je "množina siromašnijeg okolišnog življa i cigana

11

nahrupila u grad te se bacila na uništavanje i pljačkanje židovskih dućana i stanova. Haračenje je trajalo sve do pred

ve er, pa je gotovo posve uništena pokretna imovina 27 židovskih obitelji. Mjesno oružništvo, unatoč pojačanoj, bilo je preslabo da uspostavi red". Dva dana poslije, kada je vojska intervenirala te ubila 8-9 pljačkaša, pljačkanje je prestalo.

Na meti su bili i Nijemci, Mađari, pa i muslimanski feudalci. činjenica da su "domaći" vlasti odnedavno zamijenile "strance" pljačkaše, o igledno, nije odvratila od njihove rabote. Prije bi se reklo da je efikasnije bilo kada je tvornica drvene građevine "S. H. Gutmann" u Belišću (preteča današnjeg kombinata "Belišće") organizirala radničke straže oko pogona. Naime, belišćanski pogon nije napadnut, za razliku od pogona iste tvornice u Voštinu, koji je bio temeljito opljačkan i spaljen.

Bili su to dani kad je prostor Države SHS ostao praktički bez regularne vojske i policije, jer su pod kontrolom NV-a bile dvije slabo popunjene domobranske pukovnije u Zagrebu, nešto hrvatskih i srpskih članova sokolskih organizacija, naoružani omladinci i studenti, odred mornara iz Pule, Narodna straža i poneke dragovoljačke skupine te jedinice srbijanskih ratnih zarobljenika. Na poziv NV-a na mobilizaciju ("sveta je dužnost svakoga sina naše domovine, da obrani od propasti svoju ljubljenu državu, koja se u mukama rađa") isprva se gotovo nitko nije odazvao.

Pa ipak, idućih je dana od postojećih snaga i kroz regrutaciju u manjim sredinama organizirana Narodna straža. Ona je dosegla broj od oko 10.000 ljudi koji su trebali dobiti plaću. No problem tih jedinica nije bila samo činjenica da su bile preslabe da uspostave red nego su i same stvarale nered, jer se u njih uključilo mnogo ljudi sklonih ekscenornom ponašanju. Stanje u manjim sredinama stoga je bilo vrlo različito.

Državni su organi sredinom studenoga, posve neuspješno, apelirali na smirivanje stanja i zaustavljanje pljačkaša: "Ne znaju ti bjegunci, pokvarena srca i duše, da time uništavaju dobro cijelog svog naroda, dobro i sreću u domovine svoje! Ne znaju ti jadnici, da je vlast dana od Boga i da se zakonitim doma im vlastima svi pokoravati moramo!"



Jedinice 7. pp Dunavske divizije odlaze u kasarne u Ilici nakon sveanog do eka u središtu Zagreba, studeni 1918.

Takvi apeli i nisu mogli imati efekta jer se sredinom studenoga procjenjivalo da je "neposlušnika" u sjeverozapadnoj Hrvatskoj i Slavoniji najmanje 45.000. U nekim gradovima (Vukovar, Osijek i Zabok) osnovan je zbog toga i prijeki sud.

Prvi svjetski rat bio je velika katastrofa za Europu s kojom se veina europskih država i društava jednostavno nije mogla nositi, pa u tom smislu ni Država SHS nije mogla ni o uvati ni kontrolirati unutarnju stabilnost. Primjerice, i Italija je, iako je bila na strani ratnih pobjednika, utonula u kaos i anarhiju, pa su vlasti, kako bi uvele red, do kraja 1918. provele 870.000

krivi njih postupaka protiv vojnika, 190.000 procesa protiv dezertera i dosudile čak 4000 smrtnih kazni.

Nužno je bilo dovesti uvare i u sjeverne dijelove zemlje, koji su bili na meti "zelenog kadra", i na jug i zapad, koje su osvajali Talijani. Jedina sila koja je to mogla barem djelomično obaviti i koju je dobar dio hrvatskog stanovništva želio bila je srpska vojska. Iako je već u prvim doticajima srpske vojske sa stanovništvom bilo i incidenata, s njezinim dolaskom stanje se u idućim tjednima i mjesecima smirivati.